

ЗАКОНОМІРНОСТІ ЗМІНИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗРОСТАННЯ ПРИБУТКОВОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

А.В. Базилюк, д-р екон. наук, Національна академія управління

За останні роки прибутковість банківської сфери зазнала суттєвих зрушень. Якщо у середині 90-х років (1994-1995 рр.) рентабельність цього виду економічної діяльності досягала близько 50 %, то наприкінці десятиліття вона значно знизилася. А в минулому 2001 р. через банкрутство 9 банків (в тому числі такого потужного банку, як “Україна”) вперше було зафіксовано по банківській системі в цілому за рік – збитки. Чи можна вважати закономірним таке становище і що в зв’язку з цим можна очікувати в майбутньому, чи стане банківська система дійсно потужним джерелом фінансування економіки, розширення її фінансових можливостей. В умовах дефіциту фінансових коштів, яке хронічно відчувається протягом останніх років, це дуже важливі питання, оскільки їх розв’язання дозволило б спрямувати ці кошти на оновлення виробництва, здійснення структурної перебудови, що сприяє підвищенню ділової активності, а зрештою і соціально-економічному прогресу.

Слід визнати, що створена в Україні банківська сфера ринкового зразка формувалася в останні роки. Але, на превеликий жаль, свого головного призначення – ефективного використання фінансових ресурсів через акумуляцію тимчасово вільних коштів та їх розміщення для покриття тимчасового дефіциту, поки що не виконує повною мірою. Про це свідчить, з одного боку, неухильне зростання дебіторської заборгованості, яка б мала покриватися за рахунок банківських кредитів, а з іншого боку, нижчий за потенційно можливий рівень грошово-кредитної мультиплікації, який вказує на відсутність бажання банківської системи у збільшенні обсягів кредитування суб’єктів економіки. При нормі обов’язкового резервування, яка за виключенням окремих нетривалих періодів складала близько 15 %, кредитні ресурси максимально могли б зрости за рахунок ефекту мультиплікації майже у 7 разів. Між тим, фактичний рівень цього показника складав не більше 2-2,5 разів.

Отже, у розширенні обсягів кредитування не були зацікавлені ані суб’єкти господарювання, які не зверталися до банку у разі виникнення дефіциту обігових коштів, ані банкіри, які обмежували доступ до кредитних ресурсів через застосування відповідної процентної політики. За виключенням окремих періодів ставки кредитування комерційними банками були вищими за ставки рефінансування, встановлені Національним банком.

Зважаючи на економічне становище в Україні, таку поведінку комерційних банків можна цілком передбачити. Справа в тому, що в умовах інфляції значно підвищується ризик знецінення коштів. А в окремі періоди її рівень навіть перевищував зростання процентних ставок по кредитах, вказуючи на можливі втрати комерційних банків. А отже, високі ставки кредитування, хоч і частково, але компенсували втрати від інфляції та ризиків від неповернення кредитів, які теж зростали.

Характерно, що в структурі виданих кредитів значне місце належало кредитам, виданим НБУ, частка яких у різні періоди складала від 40 % до 55 %. Враховуючи призначення одержаних кредитів (фінансування потреб уряду), така практика суттєво скорочує потенціал розширеного відтворення і сприяє поглибленню диспаритету розвитку секторів економіки.

За таких обставин у кредитному портфелі превалюють короткострокові кредити переважно під купівлю державних цінних паперів (ОВДП). І поки що про довгострокові кредити під інвестиційні проекти можна говорити лише суто теоретично.

Зараз спостерігається ще одна тенденція: відбувається скорочення зовнішнього державного боргу при одночасному зростанні внутрішнього. Уряд таким чином намагається виконувати свої зобов'язання перед зовнішніми кредиторами, тоді як щодо власних банків продовжує проводити грабіжницьку політику, зменшуючи тим самим кредитний потенціал, такий необхідний для розвитку економіки України. Уряд і в наступному 2003 р. зі слів прем'єр-міністра планує продати свої цінні папери (ОВДП) на внутрішньому ринку на суму 600 млн. грн. А отже, і в найближчій перспективі очікувати на зростання рівня прибутковості банківської сфери нереально. За таких обставин вона не може повноцінно виконувати належну в ринковій економіці функцію – сприяти розвитку економіки. У найближчий час вона, як і раніше, дбатиме про власне виживання.

Становище, що склалося, не можна вважати випадковим. Це закономірний результат державної політики стосовно банківської системи. За період протягом свого становлення банківська система пройшла декілька етапів. На першому, як уявляється, роль цієї сфери була надто завищена. Їй був наданий пріоритетний статус з характерними для досконалої моделі умовами функціонування. У цей період була створена найбільша кількість банків, які мали досить пристойний рівень рентабельності. Через високі процентні ставки створювалася можливість перерозподіляти на користь банківської сфери доходи, збіднюючи тим самим інші сектори економіки. За рахунок цього, вдалося по суті фінансово забезпечити становлення нового, практично не існувавшого банківського сектору ринкового зразку.

Водночас, значне перетікання фінансових ресурсів з реальної економіки підірвало матеріальну основу відтворення виробничого сектора, загострило проблему дефіцитності фінансових ресурсів, яку намагалися спочатку подолати за рахунок випуску в обіг додаткової кількості грошей. Результатом такої політики став розвиток інфляційних процесів, який ще більше поглибив негативні прояви існуючих проблем. А тому на зміну експансіоністської грошової політики прийшла рестриктивна, на основі якої вдалося вгамувати інфляцію, зробити цей процес більш передбачуваним. Але банківська сфера лишалася і в цей час у числі державних пріоритетів. При зниженні рівня рентабельності у виробничій сфері з 20-25 % на початку 90-х років до 10 і нижче відсотків наприкінці цього десятиліття, процентна ставка не підлягала під будь-яке регулювання і значно випереджала рівень рентабельності виробничої сфери. Доречі, і зараз при значному зниженні рівня інфляції, зниженні до 10 % ставки рефінансування, ставки по кредитах, які надають комерційні банки, не падають нижче 30 %. І це при тому, що рівень

рентабельності у виробничій сфері впав до 8 % і майже половина підприємств є збитковими.

Загальновідомо, що джерелом утворення прибутку банківської сфери є прибуток, створений виробничою сферою, частиною якого підприємці згодні поділитися з банками, і в нарощуванні якого має бути зацікавлена, перед усім, банківська сфера, створюючи для цього сприятливі умови. Але в намаганні заробити “швидкі” гроші банкіри в Україні, користуючись наданою їм ринковою свободою, встановлювали не сприятливі для реальної економіки умови. А отже, ціною за таку неринкову поведінку стало цілком закономірне зниження прибутковості та банківської сфери, банкрутство окремих навіть потужних банків.

Несприятливою виявилася політика ринкового саморегулювання, що реалізовувалася за відсутності досконалої системи нагляду за її діяльністю, і для держави. Всіляко сприяючи розвитку банківської сфери, держава, перед усім, розраховувала на кошти, які в ній утворюються. І дійсно, протягом декількох років держава дуже інтенсивно використовувала це джерело для задоволення своїх власних потреб. Розміщуючи на внутрішньому ринку випущені облігації державної позики, вона отримувала кошти, які здебільшого витратила на фінансування соціальних заходів: виплату зарплат, пенсій, утримання соціальної сфери тощо. Запозичені у комерційних банків кошти по суті проїдалися, адже їх використання не забезпечувалося механізмом повернення грошей. Відбувалося постійне розширення боргових зобов'язань. Нові запозичення робилися з метою відшкодування попередніх і фінансування поточних витрат. Держава, таким чином, “доїла” створену нею “корову” доти, поки існували джерела поповнення коштів за рахунок сфер, де вироблявся конкретний продукт. Це відбувалося на основі нееквівалентності відтворювальних пропорцій, які формувалися стихійно у різних секторах економіки. Коли джерела поповнення доходів банківської сфери вичерпалися (рентабельність виробництва впала до критичної межі, легальні доходи населення стали нездатними задовольнити навіть первинних потреб), держава лишилася з великою сумою зроблених боргів і виснаженим реальним сектором економіки.

Проте це реальна плата за проведену нею політику лібералізації економічних процесів, засновану на принципах стихійного ринкового саморегулювання відтворювальних пропорцій, задіяних у виробничий процес ресурсів (праці, капіталу, засобів виробництва, землі). Внаслідок цього відбулося некероване міжсекторне перетікання капіталу, яке стимулювало утворення тіньових доходів, як засобу самовиживання суб'єктів, що зазнали у зв'язку з цим дискримінації, та цілком логічне за даних обставин вилучення з легальної економіки значних сум грошових коштів, які відповідно до логіки ринкової поведінки шукають більш сприятливі, ніж у межах діючого нормативно-правового режиму, умови свого застосування.

Головною помилкою на етапі формування банківської системи ринкового зразку стало, як уявляється, надання нічим не обмеженої свободи її функціонування. За всієї важливості банків для розвитку економіки не можна ігнорувати те, що вони є структурою, яка лише підтримує виробництво на окремих стадіях його реалізації та слугує раціоналізації грошових потоків для

забезпечення безперервності виробництва. А відтак, необхідні були додаткові заходи щодо оптимізації процентної політики, інфляції, які б прямими або непрямыми (економічними) методами регулювали прибутковість різних, у тому числі фінансового, секторів економіки.

Значної шкоди для формування нормального ринкового середовища завдала також експансіоністська грошова політика, яка застосовувалася до 1994 р., в умовах існуючого в той час затратного режиму функціонування виробничої сфери. По суті випущені в обіг гроші спрямовувалися на формування тіньових капіталів. Механізмом вилучення з легальної економіки коштів стало завищення витрат і відповідне цьому зростання цін. Відшкодування витрат, у тому числі і тіньових, здійснювалося за рахунок кінцевого споживача, в тому числі і населення, яке таким чином лишилося у переважній більшості джерела свого повноцінного відтворення, а значить і скоротило потенційну можливість до заощадження, яке так потрібно банківській системі.

Негативним наслідком слід визнати також і те, що з переходом до рестриктивної (обмежувальної) грошової політики після 1994 р. не були прийняті відповідні заходи щодо обмеження зростання витратності реальної економіки. у результаті зниження інфляції, яке відбулося внаслідок застосування нової грошової політики, джерелом тіньових доходів став прибуток підприємств. Вони інтенсивно почали скорочувати рентабельність і навіть утворювати збитки, обмеживши тим самим можливість розширення виробництва і утворення накопичень, необхідних для існування банківської системи. За відсутності обігових коштів і накопичення дебіторської заборгованості банківська сфера потенційно могла стати донором формування тіньових капіталів, які створювалися у виробничій сфері. Цьому зашкодила тільки відповідна процентна політика комерційних банків, які в такий спосіб обмежували виток власних грошей.

Найгірше те, що і досі виробнича сфера продовжує функціонувати у витратному режимі, шукаючи можливі джерела розширення фінансових ресурсів з метою подальшого їх вилучення з легального обігу для поповнення тіньових капіталів. Не залатавши “діри”, через які відбувається виток грошей з легальної економіки, будь-які заходи щодо реформування банківської системи з метою підвищення її прибутковості будуть неефективними. Банківська система, в такому випадку, слугуватиме одним з інструментів здійснення відповідного перетікання. Причому буде зацікавлена у цих операціях, оскільки в умовах дефіцитного легального сектору це – додаткове джерело акумуляції коштів і можливості виправити власне фінансове становище. Звісно, що заходи щодо обмеження відмивання грошей за таких обставин переважно ігноруватимуться банками.

Дійсною причиною витоку грошей з реальної економіки і зниження приросту фінансових ресурсів усіх, у тому числі і банківському, секторах економіки є наявність механізмів “втечі” грошей, висока мотивація здійснення тіньових операцій і наявність джерел формування тіньових коштів. До речі, джерела поповнення тіньових доходів в останні роки дещо зменшилися: прибуток у структурі доходу досяг мінімальної межі, заморозився ринок внутрішніх і зовнішніх запозичень, припинилися надходження з міжнародних

фінансових інститутів. За таких обставин, як відзначила більшість експертів, обсяги тіньової економіки дещо знизилися. Водночас є цілком реальна можливість, за умов, передбачених урядом щодо розширення джерел фінансування легальної економіки, порушення цієї тенденції.

Для підвищення прибутковості банківської сфери перед усім потрібні заходи щодо регулювання реального сектору економіки, обмеження дій, які сприяють тінізації економічних процесів. У цьому аспекті необхідно реформування податкової системи, що передбачає принципово нову ідеологію оподаткування. Не можна розглядати сьогодні цей процес як збільшення або зменшення кількості податків та їх ставок. Перед усім, потрібно сформулювати завдання, які сьогодні стоять перед економікою, а вже потім підбирати форми і методи оподаткування, які дозволять їх розв'язати. Серед таких завдань мають бути:

- розширення платоспроможного попиту суб'єктів економіки (юридичних та фізичних осіб);
- зменшення витратності у виробничому секторі;
- вирівнювання масштабів приросту фінансових ресурсів у галузях промисловості та секторах економіки, створення на цій основі конкурентного середовища;
- здійснення структурної перебудови.

А отже, слід визнати, що для зростання прибутковості банківської сфери необхідно створення умов для розширення реального сектора економіки і збільшення доходів населення.

Базилук А.В. Закономірності зміни та можливості зростання прибутковості банківської системи / А.В. Базилук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми, 2003. - Т. 7. - С. 79-84.